

Tiveds kyrka In- och utvändig renovering 2015-2016

Tiveds socken, Laxå kommun, Västergötland, Örebro län

Carina Libeck
Rapport 2015:08

Engelbrektsgatan 3
702 12 ÖREBRO
Tel. 019-602 87 00
www.olm.se

Texterna samt bilderna i denna rapport har licensierats med Creative Commons licens.

www.creativecommons.se

Texterna i denna rapport är skrivna av Carina Libeck om inget annat anges. Bilderna i denna rapport är tagna av Anneli Borg, om inget annat anges.

INLEDNING	5
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	5
ÖVERSIKTLIG BESKRIVNING.....	6
TIVEDS KYRKA.....	6
UTFÖRDA ARBETEN.....	7
ÖVRIGT.....	14
INVÄNDIGA ARBETEN	19
BILDDOKUMENTATION.....	23

INLEDNING

Bodarne pastorat har erhållit kyrkoantikvarisk ersättning för ut- och invändig restaurering av Tiveds kyrka, samt ombyggnadsarbeten, bl.a. i form av en ramp vid kyrkans västra entré. Länsstyrelsen lämnade tillstånd 2013-10-29. Åtgärdsförslag som legat till grund för tillståndsbeslutet är utarbetat av Arkitektur & Byggnadsvård AB, daterat 2012-10-29 respektive 2013-09-15. Enligt beslut skulle arbetet utföras under antikvarisk medverkan, vilket skett genom Örebro läns museum.

Arbetet har genomförts under sommaren, hösten och vintern 2015. Vid slutbesiktningen var arbetet med rampen vid kyrkans västra entré ej avslutat. Arbetena slutfördes under försommaren 2016. Arbetena är väl godkända ur antikvariskt perspektiv.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

ÖLM diarienummer: 2014:230.013
Länsstyrelsens diarienummer: 433-6088-2013

Projektledare: Arkitektur & Byggnadsvård AB, Börje Lindström
Entreprenörer: Rosengrens Inredningsmontage AB
Ströms måleri AB
P. E. Lindströms måleri AB
Per Edlund Målerifirma AB
Närkesten Entreprenad AB
Puts o Tegel i Örebro AB
Hova Elektriska Installations AB
Askersunds Bil & Planglas AB
Pinab Plåtslagar'n i Närke AB
Bergholz klockgjuteri AB
Janne Andersson, Stora Hägghemmet, Tived (mark, schakt).

Antikvarisk medverkan: Anneli Borg, Örebro läns museum.
Utförandeperiod: maj 2015-försommaren 2016
Slutbesiktning: 2015-12-02

Omslagsbild: Tiveds kyrka efter åtgärd.

ÖVERSIKTLIG BESKRIVNING

Tiveds kyrka

Tiveds kyrka har ett naturskönt läge i Sanneruds by med utsikt över sjön Unden. Kyrkan uppfördes här för att betjäna den östra delen av Tiveden. Intill kyrkan ligger en f.d. skola, numera församlingshem. Söder om kyrkan finns två ekonomibyggnader ritade av Adolf Niklasson 1961. Den norra av de två byggnaderna har tidigare tjänstgjort som bårhus.

Tiveds kyrka byggdes till största delen mellan 1 juni och 24 juli 1847 efter ritningar av Johan Fredrik Åbom. Läktaren från 1848 tillverkades av byggmästare Forsberg, Sågkvarn. Tornet ritades av Albert Törnqvist och tillkom 1865. Först 1870 målades kyrkan invändigt genom målarmästare Hagberg, Askersund. Kyrkan är närmast uppförd i nyromansk stil, men tornet med tvådelade ljudöppningar och spetsiga gavlar har en annan utformning. Kyrkobyggnaden har rakt avslutat kor, rundbågeformade fönster samt sadeltak täckt av tegel. Fasadens spritputs har en ljus grågul kulör med släta vita omfattningar samt med rundbågefris under takfoten.

Kyrkan har genomgått renoveringar och vissa förändringar, bland dem kan följande nämnas; Åren 1921-1922 utfördes arbeten under ledning av Anders Roland. Bland annat målades interiören och två korfönster försågs med glasmålningar. "Mosaikerna" tillverkades av NP Ringström, Stockholm efter ritningar av Yngve Lundström. Övriga fönster fick innerbågar. 1943 gjordes läktarunderbyggnader med kapprum och toaletter. 1947-1949 skedde renovering efter ritningar av Adolf Niklasson. Bl.a. skedde en interiör ommålning och predikstolen gavs ett nytt ljudtak. Elektrisk värme och belysning installerades och under läktaren insattes skåp. Torntakets järnplåt ersattes med kopparplåt. Exteriört omputsades sockeln och fasadputsen kompletterades och målades. Andra åtgärder var nya solbänkar, dörrar och portar. 1959 inkaffades nuvarande altarkrucifix. 1961 upprättades ett renoveringsprogram av Adolf Niklasson och Olle Hellström. Detta innefattade bl.a. invändig ommålning samt nytt tegeltak. 1977 insattes nuvarande tornur.

Åren 1983-1984 utfördes renovering under Jerk Altons ledning. Läktarunderbyggnaderna förändrades med nya kapprum, förråd och textilförvaring. 1989-1990 skedde ytterligare arbeten efter Altons förslag. Nuvarande interiöra färgsättning tillkom då. Ursprungsmålning på läktarbrösten framtog i söder och i övrigt rekonstruerades målningarna. Nytt elsystem installerades och golvet åtgärdades genom slipning och såpstrykning. Tornets fasad omputsades och målades genom Per Lindström Måleri AB.

UTFÖRDA ARBETEN

Utvändiga arbeten

Fasad

Kyrkan är spritputsad med slätputsade hörnlisener och omfattningar. Spritputsen är av en slätare typ på tornet än på långhuset. Kyrkan är avfärgad i en bruten ljus beige kulör medan omfattningar och hörn är vita. Kyrkan har en hög grå sockel med runda ventilluckor av smide.

1991 renoverades tornet utvändigt. Enligt läns museets dokumentation var det då avfärgat i en vit plastfärg. Under den vita färgen fanns en rosagul kulör av liknande typ som långhuset hade. Plastfärgen togs bort från tornet och avfärgades med Ernströms Serponit kalkfärg våt PA10229. Man försökte ansluta till långhusets färg, men i ett utlåtande från avfärgningen 1991 framkom att dåvarande antikvarie ansett att kulören blev för ljus.

Inför föreliggande arbeten gjordes en putsanalys av Målarkalk som visade att långhuset var behandlat med cementbaserade produkter. Tornet var målat med kalkfärg våt, vilket enligt uppgift innehåller cellulosa som ger en hårdare yta än kalkfärg. Puts o Tegel, som nu utförde putsarbeten, rekommenderade därför att tornet skulle målas med hydraulisk kalkfärg.

Fasaderna rengjordes, putslagades och avfärgades i sin helhet. Lagningar har utförts i enlighet med fabrikantens anvisningar. Putsskadorna vid västra entrén lagades med Saint-Astier hydrauliskt kalkbruk, och avfärgades med Hydraulisk Kalkfärg från Målarkalk. Långhuset avfärgades med Hydraulit KC-färg från Målarkalk.

Provstrykningar för fasad och slätputsade ytor genomfördes i maj och juni 2015. Befintlig kulör på långhuset var svårbedömd på nära håll eftersom utstickande ballast saknade färg, vilket gav ett mörkt intryck. På håll stämde kulören bättre.

Sockelns kulör: Målarkalk 7148.

Fasadens kulör: NCS S1005-Y50R.

Slätputsade ytor kulör: Raäs färglikare låda A, grupp 5 rad 1. Hörn målas i NCS 0502-Y.

Smide har målats med Engwall o. Claessons linoljefärg svart kulör 1A-318.

Dragjärnen i fasaden behandlades med mönja och målades med linoljefärg.

Önskvärt hade varit om ventilluckor i kyrkans grund rengjorts och strukits med linolja alternativt målats in i sockelns kulör.

Takfot

Kyrkans takfot har en grön kulör. Såväl långhus som torn och sakristia har under takfoten en profilerad taklist samt här under en vitputsad rundbågslist.

Södra takfoten var rötskadad österut och lagades. På plats noterades dock att brädorna var fastsatta med stjärnskruv och inte spikade enligt traditionell metod. Taklisten rengjordes, skrapades och målades med Engwall o. Claessons linoljefärg, i kulör enligt Raäs färglikare 2A-30.

Bild 1: Tiveds kyrka före åtgärder. Puts och kulör skiljer sig åt mellan långhus och torn, 12 maj 2015.

Bild 2: Tiveds kyrka före åtgärder, 12 maj 2015.

Bild 3: Tiveds kyrka före åtgärder, 12 maj 2015.

Bild 4: Färgprov på fasad som godkändes 5 juni 2015.

Bild 5: Kyrkan under åtgärd. Takfotens rötskador lagades, 24 juni 2015.

Fönster

Kyrkans ytterbågar härrör från kyrkans byggnadstid från 1800-talets mitt. Fönstren i långhus och kor är rundbågiga, 4 i söder och 3 i norr samt ett i öster. På norra sidan noterades ett senare tillkommet fönster med kopplade bågar. Över södra och västra porten sitter lunettfönster. I koret finns också ett runt fönster. I tornets första våning finns ett smalt fönster i norr respektive söder. På våning två finns likadana fönster i väster, söder och norr. Utvändigt har fönstren en olivgrön kulör och invändigt en bruten vit.

Ytterbågarna målades på plats av Ströms måleri eftersom det var stor risk för glas att gå sönder om fönstren demonterades. Fönstren rengjordes, sågs över och lagades. Vissa hörnjärn satt löst och något fönster var svällt. Ett trasigt glas i ytterbåge mot söder byttes mot blåst glas lika befintligt. Ett runt fönster i öster lagades, förankrades i karm och tätades med linoljekitt. Därefter bättringsmålades det. Ytterbågar och karmar skrapades och trärena ytor grundades. Det noterades att bågar på målarens initiativ till viss del har grundmålats i en vit kulör med överbliven linoljefärg från ett tidigare projekt. Detta påverkade inte slutresultatet. Mellanstrykning och slutstrykning gjordes med vald kulör.

Målning av fönster har skett med linoljefärg från Engwall o. Claesson.

Karm och ytterbåge slutströks i kulör lika befintligt, enligt Raäs färglikare 2A-30.

Fönsterkulör utvändigt: 85% -30.

Fönsterkulör invändigt: bruten vit lika befintligt.

Kittning har utförts med linoljekitt, Åffas glasmästarkitt, Dana Lim.

Ett fönsterbleck på norra sidan behövde bytas. Pinab gjorde ett nytt fönsterbleck lika befintligt.

Det beställdes lackat för att därefter målas med linoljefärg i grön kulör. Ett fönsterbleck mot söder riktades och justerades.

Bild 6: Fönster under åtgärd. Nytt fönsterbleck av plåt monterades på norra sidan, 24 juni 2015.

Bild 7: Fönster efter målning, 4 augusti 2015.

Takavattning och snörasskydd

Kyrkans takavattning besiktigades och hantverkarna rekommenderade ett byte av hängrännor. Hängrännor och krokarna beställdes vitlackade. Efter att ytan slipats ströks de två gånger med linoljefärg i grön kulör lika befintligt. En gång innan montering och en gång efter montage. Det noterades att en utkastare för vatten behövde göras vid tornets sydvästra hörn eftersom vatten droppade på rampen och skvätte upp på fasaden. Vattnet skulle istället ledas mot rabatten innanför rampen. Ett stuprör med liten kupa och skarpa krökar monterades parallellt med åskledaren på tornets sydvästra hörnlisen. Stupröret målades in i bakomliggande kulör. Det beslöts att leda ut dagvattnet från ett stuprör vid långhusets sydvästra hörn till en stenkista. Stuprörets utkastare ersattes med självrensande anslutningar till dagvattenrör i plåt som målades i samma kulör som stupröret. Ett stuprör i nordväst i anslutning till tornet var skadat med en lös utkastare och åtgärdades. Även stuprör i nordost respektive sydost var rostiga och byttes till lika befintliga med skarpa krökar. Det föreslogs att även stupröret på långhusets sydöstra hörn skulle åtgärdas. Dagvattnet skulle här ledas vidare med rännalsplattor i stenmaterial till en stenkista på andra sidan gången. Församlingen valde dock att inte göra detta arbete vid detta tillfälle.

Snörasskydd med stänger uppsattes över södra ingången i tegelröd kulör.

Åskskydd

En översyn av åskledares infästning utfördes av putsentreprenören. Åskskyddsanläggningen kontrollmättes också.

Kors och klot, spetsklot på torn

Kyrktornet har ett spetsigt torntak med kopparplåt som kröns av ett förgyllt klot med kors. Tornfasadernas gavelspetsar kröns av förgyllda spetsklot. Det är tillverkat av trä och klätt i koppar samt förgyllt. Korset demonterades med hjälp av lift och infästningen kontrollerades. Korset och klotet togs till Per Lindströms verkstad där det förgylldes. De förgyllda spetskloten på tornets nedre del var i gott skick och behövde endast rengöras. Korset återsattes med skylift.

Tornluckor

På varje sida har tornet en rundbågig, dubbelvälvd ljudglugg med murad och putsad mittstolpe. I öppningarna finns svarta jalusiluckor samt räcken Tornluckorna ströks med dalbränd trätjära. Även överliggande smidesräcke på tornöppningar målades. Lucköppning och klockringning kontrollerades av Bergholtz klockgjuteri.

Tornuret

På tornets gavelrösten i söder och öster sitter två urtavlor. Tornuret, som sattes in 1977, hade slitna visare och siffror. En visare hade gått av. Den avbrutna delen fanns dock bevarad hos vaktmästaren och kunde lagas av Pinab. Urets funktion sågs över och rengjordes försiktigt. Visare och siffror förgylldes av målare Per Edlund.

Bild 8: Tornets hörnklot var i gott skick och behövde endast rengöring, 5 juni 2015.

Bild 9: Tornets kors och klot togs ned och förgylldes. Bild tagen efter återmontering, 4 augusti 2016.

Bild 10: Tornluckor, smidesräcke och plåt efter tjärstrykning och målning. 13 augusti 2015.

Bild 11: Urtavla efter rengöring och förgyllning, 13 augusti 2015.

Ytterportar

Kyrkans portar härrör från 1949 och är rektangulära pardörrar med rombmönstrad fyllning. Båda portarna var bruna men behandlade med olika färgtyper. Södra porten var troligen tjärstruken medan västra porten var brunlaserad. Det beslutades att måla båda portarna i linoljefärg. Portarnas kulör: NCS 8005-Y80R.

Ny trappa i väster kompletterad med ramp

Vid kyrkans huvudentré i väster fanns en kalkstenstrappa med fem steg och handledare utmed fasaden på båda sidor. Stenarna hölls ihop med hakkramlor av smidesjärn. I ytan söder om tornet fanns en stor rabattyta. Kalkstenstrappan var först tänkt att återanvändas, men stenarna visade sig dock ha för stora skador. Den äldre kalkstenstrappan framför västra entrén togs därför bort. En ny trappa uppfördes. Den var gjuten och klädd med kalksten. Hakkramlorna till gamla trappan användes inte då de kunde leda ned fukt i stenen. Mot söder byggdes en svängd ramp. Trappa och ramp uppfördes enligt reviderad ritning daterad 28 augusti 2015. Blomrabatten schaktades ur och ett tätskikt mot grunden lades. En ny högre rabatt anlades i ytan mellan rampen och tornet. Trappans och rampens fundament gjöts och rampen försågs med värmeslingor. Rampen murades i lecablock med putsad sockel likt kyrkans sockel. I övrigt kläddes ytorna med 30 mm hyvlad respektive slipad kalksten. Smidesracket gjordes av Pinab efter ritning och målades i grön kulör.

Trappa i söder

Vid kyrkans södra entré finns en kalkstenstrappa med fyra steg och en handledare av smide placerad mitt i trappan. Stenarna hålls ihop av hakkramlor av smidesjärn. Kalkstenstrappan utanför kyrkans södra port diskuterades då stenarna uppvisade stora skador. Närkessten föreslog att trappnosar skulle lagas med stenlagningsbruk som en första åtgärd, men att man på sikt bör överväga byte av några steg då de är så pass skadade. Den södra trappan lagades till viss del med bruk i framkant.

ÖVRIGT

Det beslutades att mossa på taket skulle tas bort medan ställningen var på plats. Takets uppbyggnad och läkt undersöktes utan anmärkning. En sprucken tegelpanna intill tornet byttes ut mot lika befintlig.

Bild 12: Västra entrén före åtgärd. Kalkstenstrappa med hakkramlor av smidesjärn, 12 maj 2015.

Bild 13: Kyrkan under åtgärd. En ny trappa av kalksten har lagts utanför västra porten. Rampen är under uppförande, 8 oktober 2015.

Bild 14: Södra porten före åtgärd, 8 oktober 2015.

Bild 15: Södra porten har målats och kalkstenstrappan har lagats på vissa ställen, 4 augusti 2016.

Bild 16: Kyrkan efter putsarbeten, 4 augusti 2016.

Bild 17: Kyrkan efter putsarbeten, 4 augusti 2016.

Bild 18: Rampen vid trappan i väster, 4 augusti 2016.

Bild 19: Nytt stuprör med skarpa krökar på tornet, 4 augusti 2016.

INVÄNDIGA ARBETEN

Fönster

Innerbågarna tillkom vid kyrkans renovering 1921-1922 och är målade i en ljus gråvit kulör.

Innerbågarna demonterades, rengjordes och målades i kulör: 2002-Y.

Kittning har utförts med linoljekitt, Åffas glasmästarkitt, Dana Lim.

Bågarna återmonterades i poster med maskingängad spårskruv i gängat foder. Mot karm utfördes tappar. Fönsterbågarna tätades med silikonlister.

Fönsterbänkar

Fönsterbänkarna i kyrkorummet målades av Ströms måleri och fönsterbänkarna i vapenhuset av målare Per Lindström.

Dörrar

Dörrarna var troligen målade i alkydoljefärg med ljus botten och strållaserade. Dörrarna målades med samma teknik av Per Lindström, som även utförde målningsarbetet under 1990-talet. Dörrar kulör: raäs färglikare 5A-98.

Sakristians dörr var i behov av ett lås och olika alternativ på nya smidda lås undersöktes. Efter målning av sakristians dörr monterades ett nytt lås efter samråd med antikvarie.

ÖVRIGA INVÄNDIGA ARBETEN

Mindre lagningsarbeten och bättringsmålning utfördes enligt arbetsbeskrivning. Omfattningen gick igenom på plats innan arbetet sattes igång. Invändig målning av vissa skadade delar beställdes av målare Per Lindström, som målade kyrkan invändigt i början av 1990-talet. Målningsteknik, bl.a. med strålasyr, och kulörer lika tidigare användes.

- Insida västport.
- Pardörr mellan vapenhus och passage under läktare.
- Vindfång söder.
- Insida södra ytterporten.
- Avväxling i trä över dörr mot sakristia.
- Dörr mot sakristia.
- Flagade fönsterbänkar.
- Fönsternischer i vapenhus bättringsmålades.
- Röda brandkablur i sakristia och södra vindfånget.
- Väggar och ny lucka i passage under läktare.

Bild 20: Karm före målning. Innerbåge är bortmonterad, 22 oktober 2015.

Bild 21: Innerbågar på plats efter målning, 2 december 2015.

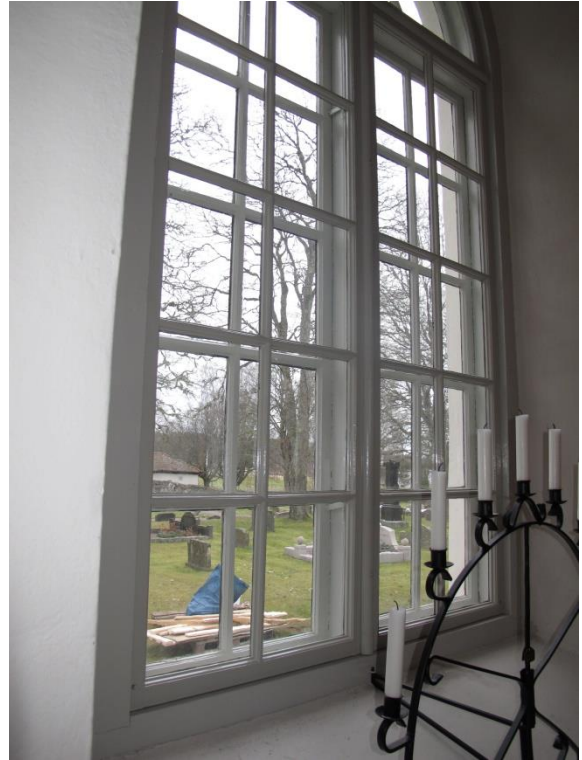

Bild 22: Södra portens insida före åtgärd, 22 oktober 2015.

Bild 23: Södra portens insida efter målning med strålasering, 18 november 2015.

Bild 24: Sakristians dörr försågs med ett fallregellås av smide, 19 maj 2016. Foto: Börje Lindström, Arkitektur och Byggnadsvård AB.

Bild 25: Smidd nyckel till sakristians dörr, 19 maj 2016. Foto: Börje Lindström, Arkitektur och Byggnadsvård AB.

Brandlarm med rökdetektorer

Brandlarm installerades i kyrkan med rökdetektorer placerade i kyrkorum, sakristia, under läktare, vapenhus, tornvind och långhusvind. Placering av larmcentral och rökdetektorer gicks igenom på plats. En larmcentral placerades på väggen under läktare, i passage mot norr och målades in. Ledningar drogs i möjligaste mån dolt och där de är synliga målades de in i underlaget. När arbetet var klart noterades att kyrkorummets vita detektorer inte var inmålade. Kyrkorummets tak har en ljus blå kulör och dosan är därför inte så framträdande. Avvikelsen var inte så stor att det motiverade ytterligare åtgärder. När detektorerna ska bytas ut i framtiden bör de målas in i bakomliggande kulör.

Bild 26: Larmcentral för brandlarm installerades i passage under läktare, 2 december 2015.

Bild 27: Efter åtgärder, branddetektor i kyrkorummets tak, 19 maj 2016.
Foto: Börje Lindström, Arkitektur och Byggnadsvård AB.

BILDDOKUMENTATION

Fotoprotokoll

Acc. Nr.: OLM-2015-38-1-27

Örebro läns museums diarienummer: 2014.230.013.

Fotograf: Anneli Borg, om inget annat anges.

Objekt: Tiveds kyrka

Socken: Tived

Kommun: Laxå

Län: Örebro

År: 2015-2016

Motiv:

- 1: Tiveds kyrka före åtgärder. Puts och kulör skiljer sig åt mellan långhus och torn, 12 maj 2015.
- 2: Tiveds kyrka före åtgärder, 12 maj 2015.
- 3: Tiveds kyrka före åtgärder, 12 maj 2015.
- 4: Färgprov på fasad som godkändes 5 juni 2015.
- 5: Kyrkan under åtgärd. Takfotens rötskador lagades, 24 juni 2015.
- 6: Fönster under åtgärd. Nytt fönsterbleck av plåt monterades på norra sidan, 24 juni 2015.
- 7: Fönster efter målning, 4 augusti 2015.
- 8: Tornets hörnklot var i gott skick och behövde endast rengöring, 5 juni 2015.
- 9: Tornets kors och klot togs ned och förgylldes. Bild tagen efter återmontering, 4 augusti 2016.
- 10: Tornluckor, smidesräcke och plåt efter tjärstrykning och målning. 13 augusti 2015.
- 11: Urtavla efter rengöring och förgyllning, 13 augusti 2015.
- 12: Västra entrén före åtgärd. Kalkstenstrappa med hakkramlor av smidesjärn, 12 maj 2015.
- 13: Kyrkan under åtgärd. En ny trappa av kalksten har lagts utanför västra porten.
Rampen är under uppförande, 8 oktober 2015.
- 14: Södra porten före åtgärd, 8 oktober 2015.
- 15: Södra porten har målats och kalkstenstrappan har lagats på vissa ställen, 4 augusti 2016.
- 16: Kyrkan efter putsarbeten, 4 augusti 2016.
- 17: Kyrkan efter putsarbeten, 4 augusti 2016.
- 18: Rampen vid trappan i väster, 4 augusti 2016.
- 19: Nytt stuprör med skarpa krökar på tornet, 4 augusti 2016.
- 20: Karm före målning. Innerbåge är bortmonterad, 22 oktober 2015.
- 21: Innerbågar på plats efter målning, 2 december 2015.
- 22: Södra portens insida före åtgärd, 22 oktober 2015.
- 23: Södra portens insida efter målning med strålasering, 18 november 2015.
- 24: Sakristians dörr försågs med ett fallregellås av smide, 19 maj 2016.
Foto: Börje Lindström, Arkitektur och Byggnadsvård AB.
- 25: Smidd nyckel till sakristians dörr, 19 maj 2016.
Foto: Börje Lindström, Arkitektur och Byggnadsvård AB.
- 26: Larmcentral för brandlarm installerades i passage under läktare, 2 december 2015.
- 27: Efter åtgärder, branddetektor i kyrkorummets tak, 19 maj 2016.
Foto: Börje Lindström, Arkitektur och Byggnadsvård AB.